

דרשה ליום הכיפורים תש"פ

פנחס שיפמן

הרמח"ל, רבי משה חיים לוצאטו, בהקדמתו לספרו המפורסם מסילת ישרים, פותח ואומר כי חיבר את ספרו לא כדי ללמד בני-אדם דברים חדשים אשר אינם ידועים להם אלא מטרתו הייתה לחזור, להזכיר ולשנן בפניהם דברים ידועים ומקובלים ומפורסמים שבני אדם נוטים לשכוח ולהתעלם מהם. אף אני לא באתי להציע בפניכם חידושים גדולים, או להציג רעיונות מפליגים, אלא מבקש אני לחזור ולדוש בנושנות, בדברים מוכרים, אשר ככל שאין חולקים עליהם, נוטים אנו בכל זאת להתעלם מהם ולהסיח מהם דעתנו.

אם מותר לערב טעימה קטנה מחג הפסח בתוך יום הכיפורים, אפשר להקשות ולשאול מה נשתנה: מה נשתנה יום כיפורים זה מימי כיפורים שחלפו ועברו. מדי שנה ושנה, במחזוריות קבועה, אנו חוגגים את יום הכיפורים לפי אותו סדר ובהתאם לאותו תוכן ונוסח: תפילות וחזנים, צום ותענית, וידויים חוזרים ונשנים מלווים בהכאה על חטא, נפילת אפים, תחנונים וסליחות, אך לאחר מכן אנו חוזרים לסורנו ומפטירין כדאשתקה. עבדים היינו ונשארנו, שקועים עד צוואר בהרגלים ישנים, נגועים קשה בדעות קדומות ובמעשים פסולים, כפופים למוסכמות נושנות, ומנועים מחשבון-נפש ומביקורת עצמית. האם אין אנו בחזקת האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב שאין מספיקין בידו לעשות תשובה?

אלא שכל עוד מאמין אדם ביכולתו לתקן ולהתחדש, כל עוד מאמין אדם בכוחה של תשובה, פתוחים השערים בפניו. כולנו מועדים לנפילות ולטעויות, אך גם מכירים באפשרויות התיקון. אין לכחד שאנו חייבים בהתבוננות עצמית בכל ימות השנה. עלינו לבוא חשבון עם עצמנו באורח קבוע ומתמיד. אומרים חכמינו שאדם נדון בכל יום ויום ובכל שעה ושעה. אך לא תמיד אנו זוכים לרגעי-שיא בימים אפורים. בימי השיגרה והחולין יש שאנו שוכחים את המסילות לאלוהינו ולא דופקים בשערי רחמיו. והנה בא יום הכיפורים, נופלות המחיצות בין ישראל לאביהם שבשמים, נוצרת ההזדמנות לעבור מעולם של חולין לעולם של חילוי, באה שעת רצון בה ניתן בידינו הכוח להתרומם משיגרת היום ומעל שטף החיים העכורים, לדלג על כל הזוטות הפעוטות והפכים הקטנים, ולהתכנס בתוך עצמנו. מקדישים אנו עצמנו למחשבות של חשבון-נפש, שאנו אמנם חייבים בהן כל השנה, אבל במיוחד ביום יחיד בשנה, שבו רוח חדשה מרפרפת בחללו של עולם.

חשבון הנפש שבו אנו מצווים כיחידים וכציבור הוא קשה ומורכב. נדרשת מאתנו התבוננות קפדנית ומעמיקה דווקא כאנשים המוחזקים בעיני עצמם ובעיני זולתם כשומרי תורה ומצוות.

עלינו לשאול את עצמנו חזר ושאל: האם אנו חושבים בלבנו אם אנו פועלים כדי למלא אחר רצון ה', אחר כוונתם העמוקה של המצוות, או שמא מסתפקים אנו בצעידה בתלם ההלכה הכתובה, המילולית, ובלבד שלא נסטה ממנה ימין ושמאל. האם, למשל, לא פרטנו את הרעיון הנשגב של והצנע לכת עם אלוהיך לפרוטות של דברים מדודים, תוך ויתור על צניעות וענווה אמיתיים? האם אין אנו תופסים בפינו את המרובה ותובעים אותו מזולתנו, תוך שאנו חוטאים בהחצנה המתנופפת ומפגינה דתיות-כביכול כלפי חוץ, אך מזניחה חובות שבלב?

כל העת מנקרים בלבי ובמוחי דבריו של הרב קוק הזועק: עזבנו את נשמת התורה, וכוונת הדברים היא שכיווצנו את התורה למערכת של כללים מעשיים, יבשים, פורמאליים, והזנחנו את המהות הרוחנית, הרגשית והעיונית. אומר הרב ש"באים אנשים קטנים ומצומצמים שמתוך טמטום הלב וקטנות-אמונה או מתוך גאווה וחסרון-ידיעה חושבים שהגדלת תורה והאדרתה תהיה באותו המובן הצר והיבש שלא היה בכוחו להחזיק את עמדתנו מעת אשר הסתערו עלינו רוחות כפירה". וממשיך ואומר הרב: "לתשובה גדולה אנחנו נקראים, לתשובה מאהבה".

מושג המפתח בדברי הרב קוק הוא אולי תשובה מאהבה. וברצוני לומר שהוא מושג המפתח בהבנת מהותו של יום הכיפורים עצמו. פתחנו את יום הכיפורים, ליל כל נדרי, בשני קטבים. בקוטב האחד, אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה, ובקוטב האחר, תפילה מתוך אחדות ישראל, ועבריינים בתוכם, הכלה ולא הדרה, ומה המכנה המשותף, מה היא אותה קורת-גג מעליה יכולים להסתופף במחיצה אחת, משותפת, צדיקים וישרים מחד ועבריינים מאידך, אין היא אלא שמחה של מצווה, שמחה של אחדות, הבאה מתוך אהבה לכל אדם. ש"י עגנון בפתחה לספרו ימים נוראים מתאר את חוויתו המופלאה כילד קטן בבואו לבית הכנסת ביום הכיפורים. ואביא רק כמה משפטים ממה שכתב: "בית התפילה היה מלא עטופי טליתות ועטרות כסף בראשיהם ובגדים בגדי לבן ובידיהם ספרים. ונרות הרבה תקועים בתיבות ארוכות של חול, ואור מופלא עם ריח טוב יוצא מן הנרות. ואיש זקן עומד מוטה לפני התיבה וקולות ערבים ומתוקים יוצאים מטליתו. ואני עומד בחלון בית התפילה מרעיד ומשתומם על הקולות הערבים ועל עטרות הכסף ועל האור המופלא ועל ריח הדבש היוצא מן הנרות נרות השעוה... וכך הייתי עומד ומביט על הבית ועל האנשים שעמדו בבית, ולא הבחנתי בין אדם לאדם, שכולם כאחד עם כל הבית כולו דומים היו עלי כחטיבה אחת. ושמחה גדולה הייתה בלבי ולבי נדבק באהבה לבית זה ולאנשים אלו ולניגונים אלו."

המתפללים הנראים לילד כחטיבה אחת, ומביאים לשמחה גדולה בלב, מתוך אהבה גדולה לאנשים ולניגונים, אלו חוויותיו של ילד החש בקדושה אף שכמובן אינו יודע עדיין להגות במושגים עיוניים. אבל אהבה היא התוכן הרעיוני העמוק, הסמוי לרוב מן העין, והמסתתר בין השיטין ביום הכיפורים.

יום הכיפורים הוא יום האהבה בין ישראל לבין הקדוש ברוך הוא. כבר בחודש אלול, אנו מתחילים לצעוד במסלול של אני לדודי ודודי לי. אנו אומרים כל החודש את המזמור לדוד ה' אורי וישעי שעיקרו "את פניך ה' אבקש אל תסתר פניך ממני". וביום הכיפורים אינטימיות זו מגיעה לשיאה. ביום זה אנו זוכים ומבקשים לקרבת אלוהים מירבית. היום בו שערי שמים נפתחים.

יום הכיפורים הוא היום היחיד בשנה שבו הורשה הכהן הגדול להיכנס לפני ולפנים לתוך קודש הקודשים. בלב קודש הקודשים שכן ארון הברית ועליו שני הכרובים. בתלמוד מסופר שהכרובים היו מחובקים כאיש ואישה, וכניסתו של הכהן הגדול לקודש הקודשים משולה הייתה להתייחדות אינטימית של שני אוהבים. ממש כמו מגילת שיר השירים המציירת את היחסים בין ה' לעמו כיחסי אהבה בין הדוד ורעייתו. ועל רקע זה אפשר להבין את ההשוואה בין ט"ו באב לבין יום

הכיפורים כימים טובים שבהם בנות ישראל יוצאות במחולות בכרמים ומחפשות את זיווגם. כמו האהבה בין איש לאשתו, כמו החיזור שאישה מבקשת את בן-זוגה, כך החיבור והאהבה בין ישראל לאביהם שבשמים שבאים לשיאם ולפסגתם ביום הכיפורים.

אך אהבה איננה רק עניין של רגש שעולה על גדותיו ומתפרץ לשיא של התייחדות והתעלות ברגעים של חסד. אהבה היא צורת התנהגות נלמדת, היא אורח חיים מתמשך, היא ציווי וחיוב כחלק מדרכו של אדם בעולמו, והיא אהבה שלא תלויה בדבר. ובלשון הרמב"ם בהלכות תשובה: "העובד מאהבה, עוסק בתורה ובמצוות והולך בנתיבות החכמה - לא מפני דבר בעולם, לא מפני יראת הרעה, ולא כדי לירש הטובה, אלא עושה האמת מפני שהוא אמת". האלוהים מסמל את האמת, את הערך הנעלה, והאוהב את האמת יעשה אותה פשוט כי היא אמת ולא מתוך שיקולי רווח והפסד.

ואהבת לרעך כמוך הוא, לדברי רבי עקיבא, כלל גדול בתורה, ועליו נשען הלל כאשר הסביר לנכרי שבא להתגייר שהתורה כולה, על רגל אחת, טמונה ומתמצית בציווי שמה ששנאוי עליך לא תעשה לחברך, וכל היתר הוא פירוש לכך הטעון לימוד. אבל צאו וראו שהפסוק ואהבת לרעך כמוך מסתיים במלים אני ה', ללמדך שעל ידי אהבת הרע מגיע אדם לאהבת ה', וכן להיפך: מתוך אהבת ה' בא אדם לאהבת הרע, ומתוך ההכרה שאב אחד לכולנו, אל אחד בראנו, כדברי הנביא מלאכי, באה התפיסה שכולם בניים למקום שאנו חייבים באהבתם ובכבודם. אך בן עזאי חולק על רבי עקיבא באומרו שספר תולדות אדם הוא כלל גדול ממנו, והכוונה להמשך הפסוק כי בצלם אלוהים ברא את האדם. משמע, כל אדם נברא בצלם ואהבה אינה משתרעת רק על אהבת הרע. לכן, אהבת ישראל איננה יכולה להיות כרוכה בשנאה לאומות העולם. אומר על כך הרב קוק: "אהבת ישראל מחייבת אהבת כל האדם, וכשהיא מביעה שנאה לאיזה חלק מן האדם, הוא סימן שלא נטהרה עדיין הנשמה מזוהמתה, ועל כן אינה יכולה להתייחד בעידן האהבה העליונה".

האהבה כוללת את צמצום האני מתוך דאגה לזולת, לימוד זכות עליו, ומתן כבוד לשונה ולאחא. ודברים אלה חובה עלינו לשנן ולהזכיר ביום הכיפורים אם ברצוננו שתשובתנו תהיה שלימה.

הדאגה היא היסוד הראשוני. וכך, בהיות יום הכיפורים יום של אהבה, אנו מצווים ביום זה לצאת מביצת האגוצנטריות שלנו, כדי לזכות ברגעי הקדושה. הפריצה מתוך האגואיזם הצר והמצומצם אל מרחבי האמונה נעשית על ידי האהבה. ללא האהבה כל העולם כולו מתכווץ לתוך הבועה הקטנה של האנוכיות ושוקע לתוך הביצה העכורה של דאגת אדם לעצמו, ללא כל אידיאליים רוחניים. אמונה דורשת מאדם לא להתרכז בעצמו, לצאת אל זולתו, וכאמור מאהבת הרע מגיע אדם לאהבת ה'.

צמצום האני מבטא גם את החובה שלא להתנשא על הזולת, שלא יאמר אדם אבי גדול מאביך. ומה נפלא הסיפור החסידי שסיפר רבי נפתלי מרופשיץ לחסידיו: כשהיה ילד קטן הסביר לו המלמד שאם מופיעות בסידור שתי אותיות י' הצמודות זו לזו, הכוונה היא לשמו של הקב"ה. פעם אחת הגיע בקריאתו לסוף פסוק וראה שם נקודותיים, והן נדמו לו כשתי אותיות י', והוא קרא את שם ה'. אמר לו המלמד: אם שתי אותיות י' עומדות זו לצד זו - הן מציינות את שם ה', אבל אם י' אחת עומדת מעל חברתה, הרי זה סוף פסוק. למדתי מזה כלל גדול, אמר הצדיק, אם

שני יהודים (שתי יודי"ם) עומדים זה לצד זה, באהבה ובשיוויון, הרי זה כלי לשם ה', אבל אם האחד מתנשא מעל חברו- זה סוף פסוק...". מסיפור זה ניתן ללמוד שמתח וניכור בין בני אדם, התנשאות האחד על רעהו, הם בבחינת מחיקת שמו של ה' וסוף התורה.

אהבת הזולת אינה מסתפקת באי-התנשאות ובצמצום האני. היא טומנת בחובה גם לימוד זכות עליו. חכמינו דורשים את הפסוק בצדק תשפוט עמיתך כמופנה לכך שחובה לדון כל אדם לכף זכות. גם בחוטא יש נקודות זכות ומצווה לסנגר עליו. רבו על כך סיפורי חסידים, אך ברצוני להביא בפניכם מה שסיפר לי אבי על יהודי חרדי שנעצר על ידי המשטרה בחשד שנטפל לילד במקווה. לימים שוחרר אותו אדם בערבות. באחת השבתות כשאבי וסבי יצאו מבית הכנסת, פגשו באותו אדם שהקדים ובירך אותם בשבת שלום. ענה לו אבי שבת שלום בשפה רפה. סבי שהבחין בדבר אמר לאבי: בני, אמור לי האמת, אל תכחד ממני, מדוע לא אמרת לאותו יהודי שבת שלום בלב שמח?! הוצרך אבי לספר לסבי מה שאירע. ספק סבי את כפיו ואמר (ואני מתרגם מאידיש): צאו וראו כמה קשה היא פגיעתו של יצר הרע שנטפל ליהודי יקר כל כך! נאמרו הדברים בתמימות של אמת שבאה מתוך אהבת ישראל ומתוך סניגוריה המבקשת ללמד זכות גם על החוטא שיצרו הוא שתקפו אף שבמהותו הוא אדם יקר. אלה דבריו של רבי אלימלך מליזנסק הנאמרים בתוך תפילה לפני התפילה: אדרבא תן בלבנו שנראה כל אחד מעלות חברנו ולא חסרונם. זו תמציתה של אהבת חינוס.

אהבת חינוס זו אינה אהבה עיוורת. אין היא מתעלמת מחסרונות הזולת, אך יודעת להתעלות מעליהם. אומר הרב קוק: "האהבה הגדולה שאנו אוהבים את אומתנו לא תסמא את עינינו מלראות את מומיה, אך אנו מוצאים את עצמיותה, גם אחרי הביקורת היותר חופשית, נקיה מכל מום. יפה את רעייתי ומום אין בכך".

אין תימה שביום הכיפורים אנו מבקשים בתפילתנו שה' יסיר שנאת חינוס מעלינו. שנאת חינוס באה לעיתים מפני שכל סיעה רוצה להבליט ולחדד את ייחודה עד כדי שלילת האחר וביטולו, אבל אהבת חינוס מושתתת על התפיסה ששום דעה אינה שלמה כשלעצמה, שכל חלקי האומה נזקקים זה לזה, והאחדות ביניהם אין משמעותה ביטול הייחוד והעצמיות של כל חלק וחלק.

זה הוא חשבון הנפש שאנו מצויים בו ביום כיפורים זה: החובה לאחדות, לביטול מחיצות בין אדם לחברו, לקירוב הבריות זו לזו מתוך הבלטת המשותף והמאחד ולא המפריד והמפלג, לחזור לאהבה שהיא נשמת התורה. אנו מתפללים ביחד ולחוד. כל אישה ואיש יודעים את צרת נפשם ולפני ה' שופכים את שיחם, והם מכונסים בתוך עצמם, אך בד בבד אנו מתפללים ביחד כחטיבה אחת. יהי רצון שנשכיל להדליק לאבוקה גדולה את זיק האחדות ואש האהבה שהיא תמציתו ומהותו של יום הכיפורים.